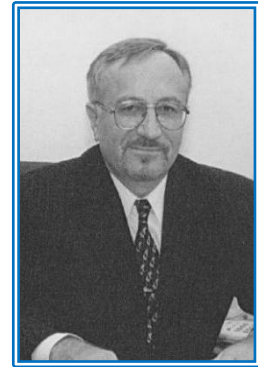

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА,
СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 340.12

Костицький Михайло Васильович,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
член-кореспондент АПН,
екс-суддя Конституційного Суду,
заслужений юрист України

**КЛЮЧОВІ ПІДХОДИ ДО МЕТОДОЛОГІЇ ПІЗНАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ ДІЙСНОСТІ**

В статті розкриваються основні аспекти та особливості методологічних основ в такому важливому процесі, як пізнання існуючих явищ та категорій філософських та психологічних проблем в сфері юриспруденції. Основна увага дослідження зосереджується на аналізі української історико-правової дійсності. Також, акцентується увага на тому, що з поміж усіх факторів, які впливають на процеси розвитку національної дійсності, в сучасних умовах визначальним є глобалізація та процеси, що її супроводжують.

Ключові слова: методологія, пізнання, правова дійсність, державно-правові явища, емпіризм, раціоналізм, інтуїтизм.

Постановка проблеми. Передумовою національного відродження українського народу є ретроспективний аналіз усіх сторін історії його буття, серед яких особливе місце посідає висвітлення державних і правових систем в Україні, політичних доктрин українських мислителів, практики державно-правового будівництва.

Для розвитку української політичної доктрини, державно-правових інститутів характерною є циклічність, зв'язок із змаганнями українського народу за створення суверенної держави, тривалі періоди латентного чи загальмованого розвитку політико-правових ідей [6, с. 3].

У наших попередніх дослідженнях [6], неодноразово акцентувалася увага на необхідності розробки методологічних підходів до пізнання історико-правової дійсності. Як не прикро визнавати, але за більш ніж двадцятирічний період незалежності, вітчизняна історико-правова наука не змогла запропонувати кардинально нової методології вивчення вітчизняної правової дійсності. Закономірно, що під впливом революційних подій та росту рівня політичної і правової свідомості населення, загострюється увага до історико-правової традиції. Однак така ситуація не справляє визначального впливу на науку, яка і надалі зберігає пережитки минулого. Звісно, кардинально змінити методологічні підходи до розуміння історико-правової дійсності не можливо, однак сформулювати ключові

підходи до розвитку науки на сучасному етапі цілком можливо. Більше того, основним завданням дослідників, у цьому контексті, має стати вміння доступно доносити до громадськості особливостей традиції національного державотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика методологічних основ в сфері пізнання національної історико-правової дійсності як нашої держави, так і країн пострадянського табору активно розвивалася такими вченими серед яких доцільно відзначити:

1) *діалектичний підхід*, згідно якого К. Маркс і Ф. Енгельс уперше розглядали суспільство як продукт історичного розвитку, структуру, що має динамічний розвиток, а теорія класової боротьби внесла закономірність в історичний процес [1];

2) *генетичний підхід*, за яким доцільно досліджувати історичні причини та передумови виникнення державно-правових явищ. Зокрема, більшість науковців (соціологів, істориків, економістів та юристів) ХІХ ст. широко використовували та пропагували запозичену з природознавства причинну модель пояснення соціально-історичних, правових та економічних явищ. Саме в цей час дедалі популярнішими стають індуктивні методи дослідження Д. С. Мілля як узагальнені та уточнені канони індуктивної логіки Ф. Бекона [7];

3) *аксіологічний (ціннісний) підхід*, за яким державно-правові явища повинні досліджуватись з точки зору їх цінності для суспільства, суспільної та індивідуальної значимості. Поступово науковці починають надавати дедалі більшого значення ціннісним підвалинам пізнання. У такому ракурсі «різниця між природними і суспільними науками ґрунтується, скоріше, на передумовах пізнання, ніж на його внутрішній логіці: соціальне знання на відміну від природнонаукового характеризується незрівнянно більшою роллю ціннісних передумов» [3, с. 61]. Такий стан речей пов'язаний перш за все з низкою методологічних проблем, які не змогли вирішитися в межах класичних підходів, оскільки метафізичні конструкції та апіорні знання не могли бути вмонтовані в нову наукову свідомість.

4) *плюралістичний підхід у формі методологічного плюралізму* до дослідження історії державно-правових явищ. Сюди можна віднести наукові погляди І. Д. Ковальченка. На його думку, вихід полягав у плюралістичному підході до історії, під яким він розумів синтез різних теорій історичного процесу, подолання поляризації світової історичної науки через її ідеологізацію та, як наслідок, встановлення «єдності світового історичного процесу». Академік запропонував добрати все найцінніше в різних школах і напрямках, а не відкидати одне бачення, як правило, марксистське, замість іншого, як правило, суб'єктивно-ідеалістичного [4, с. 3];

плюралістичний підхід у формі теоретичного плюралізму до дослідження історії державно-правових явищ. До теоретичного плюралізму в правознавстві закликає відомий філософ права Г. Дж. Берман. На його думку, сьогодні необхідно здолати «хибність стосовно виключно політичної й аналітичної юриспруденції («позитивізм»), або виключно філософської і моральної юриспруденції («теорія природного права»), або виключно історичної та соціоекономічної юриспруденції («історична школа», «соціальна теорія права»). Нам потрібна юриспруденція, яка інтегрує всі три традиційні школи і виходить за їх межі» [2, с. 17].

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є характеристика особливостей методологічних основ пізнання української історико-правової дійсності на сучасному етапі державотворення та формування принципово нових закономірностей розвитку громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток теорії держави та права, історії політичної і правової думки в Україні повинен опиратися на наукову методологію, що є запорукою достовірності проведеного пізнання, об'єктивності отриманого нового знання, правильності прогнозу подальшого розвитку.

Варто зауважити, що методологія історико-правової науки визначається змінами, що відбуваються у сучасному соціогуманітарному знанні. Закономірно, що історія права, зберігаючи свою відносну самостійність серед інших наук, не може не відчувати на собі вплив тих трансформацій, які відбуваються у філософії, юриспруденції та історії.

Під методологією слід розуміти шлях дослідження, пізнання, вчення про методи пізнання та перетворення дійсності застосування принципів світогляду до процесу пізнання, до духовної творчості і практики.

Методологія пізнання української історико-правової дійсності нерозривно пов'язана з теоретичним осмисленням державно-правових явищ в історії, політико-правових доктрин і практики державно-правового будівництва в Україні.

Будь-яка методологія ґрунтується на відповідній філософській основі; емпіризм – на філософії метафізики, раціоналізм – на стихійному матеріалізмі і позитивізмі, інтуїтивізм – на французькому неотомізмі та феноменологічному вченні діалектичний підхід – не теоретичних засадах матеріалізму чи ідеалізму.

Методологічні засади дослідження української історії, держави, права, політичної та правової думки були різні. У XIX ст. домінував позитивізм, для досліджень в українській діаспорі. У другій половині XX ст. поширення набув раціоналізм, наукові роботи авторів, які працювали в Україні, відзначалися матеріалістичним підходом. На мою думку, у кожній із методологічних засад є сильні та слабкі сторони і жодна з них не повинна мати монополії. Будучи прихильником істинно діалектичного підходу до пізнання історико-правових явищ (а не методу матеріалістичної діалектики), слід чітко усвідомлювати, що застосування його вченими України є цілком доречним і закономірним. Діалектичний підхід до соціального, в тому числі державно-правового пізнання, характеризується баченням явищ, процесів державного і правового характеру в розвитку внутрішньої та зовнішньої взаємодії.

Особливістю методології соціального пізнання є те, що воно має ієрархічну структуру, включає методологію окремих соціальних наук і конкретних дисциплін. Методологія юриспруденції взаємопов'язана з методологією галузевих юридичних наук, у тому числі із методологією таких історико-правових дисциплін, як історія держави і права України та зарубіжних країн, історія політичних і правових вчень та наука, що перебуває в стадії формування – історія української політико-правової думки [8, с. 82].

Ядром пізнання державно-правових явищ є пізнання та обґрунтування закономірностей розвитку політичних доктрин, держави, права, тобто історико-правове пізнання, яке є синтетичним за своїм характером, поєднує риси історичного і правового, перебуває у системному зв'язку із соціологічним, історико-філософським, історико-економічним, етичним дослідженням та пізнанням.

Історико-правове дослідження чи пізнання ґрунтується на знанні минулого, сучасного і передбаченні майбутнього. Дослідження в галузі історії держави, права, політичної думки України мають констатуючий, а не аналітичний характер. Щоб забезпечити аналітичний підхід, потрібно розглядати історико-правові явища крізь призму триєдиної структури загального, особливого, одиничного. Саме ж історико-правове явище є одиницею, первісною клітинкою вказаного пізнання і виступає як конкретна, державно-правова подія, властивість, процес, що відбивають зовнішній бік

об'єктивної соціальної дійсності та нерозривно пов'язані з її суттю. Повніше зміст історико-правового явища можна зрозуміти, проаналізувавши, наприклад, об'єкт і предмет історії держави та права України, історії української політичної та правової думки. Таким об'єктом виступають держава і право України, політичні доктрини, а також пов'язані з ними події та явища політичного, соціального, економічного, етичного, психологічного характеру.

Предметом історії держави та права України є закономірності виникнення і розвитку, особливості вияву на різних етапах історії, векторна спрямованість розвитку, специфіка їх на сучасному етапі.

Предмет історії української політико-правової думки – це закономірності виникнення та розвитку вчень, поглядів, уявлень про наявну і бажану українську державу та право. Тобто об'єкт цих двох наук тісно пов'язаний, а предмети подільні, хоча в кожному із двох випадків йдеться про різні ракурси одного й того ж об'єкта – державу і право та пов'язані з ними явища суспільного життя.

Характерною рисою пізнання явищ історико-правової дійсності України є ретроспективність. Пізнання здійснюється від теперішнього до минулого, від наслідків до причини. Водночас виявляється перспективний характер такого пізнання (особливо в історії української політико-правової думки), завдяки якому сьгоднішні політико-правові доктрини розглядаються як причини майбутніх змін у державно-правовій сфері [5, с. 123-124].

Для методології пізнання української історико-правової дійсності важливе значення мають принципи (під принципом розглядається центральне поняття, логічний вираз пізнання, основна ідея, яка пронизує систему знань і встановлює їх субординацію). До основних принципів слід віднести: розвиток чи історизм, причинність чи детермінізм, системність, єдність свідомості, особи і діяльності, об'єктивність.

Принцип розвитку чи історизм може розглядатися як двоякий, або як єдиний. Розвиток будь-якого явища характеризується, послідовністю, спрямованістю, незворотністю, новаціями, збереженням досягнутих результатів, наступництвом та запереченням. Історизм є виявом розвитку в соціальній сфері. Згідно з ним, соціальним явищам властиві закономірний, спрямований і незворотний розвиток, прогресивна тенденція, боротьба внутрішніх протиріч на певному етапі історії. Принцип історизму по-особливому виявляється в історії української держави, права, політичної та правової думки, оскільки дав змогу відтворити особливості соціального розвитку українського народу реконструювати втрачені наукою пояснення окремих етапів цього розвитку.

Причинність чи детермінізм полягає в генетичному зв'язку явищ, в яких одне /причина/ за певних умов породжує інше /наслідок/. Причинність дає змогу побачити загальний характер явищ, які на перший погляд мають суто український характер чи значення. Причинність в історії української держави та права має важливе значення для з'ясування соціальної зумовленості: української правової системи, політичної доктрини, виявлення закономірності виникнення і розвитку окремих правових норм та інститутів, отримання відповіді на одне із найбільш важливих питань історії українського народу – причини відсутності власної державності впродовж багатьох віків.

Принцип системності в пізнанні української державно-правової дійсності дає змогу проаналізувати українську державу, право, політичну думку у взаємозв'язку із державою, правом, політичною думкою інших народів, особливо сусідніх (російського, білоруського, польського, молдавського та ін.), прослідкувати взаємозв'язок держави, права, політичної

доктрини (якщо їх розглядати як підсистеми) залежно від того, яка підсистема в певному напрямі пізнання чи аналізу є провідною.

Єдність свідомості і діяльності в контексті цієї статті слід розуміти так, що суспільна та індивідуальна свідомість, психологія суспільних груп та індивіда, їхня діяльність і поведінка взаємопов'язані, перебувають у нерозривному зв'язку з певною історичною епохою, з властивими їй типом і формою держави, права, суттю політичних доктрин. Зрештою ці останні (державна, права, політичні доктрини) є продуктом діяльності, творчості українського народу, соціальних груп, які в нього входять, окремих індивідів.

Об'єктивність у пізнанні української державно-правової дійсності полягає в тому, що отримані такими науками, як історія держави і права України, історія української політико-правової думки, відомості ґрунтуються і відповідають результатам досліджень у галузі історії української культури, філософії, соціології, літератури. Без сумніву об'єктивність передбачає і неупередженість, наукову порядність. У той же час умовою об'єктивності є високий рівень професіоналізму дослідника, глибокі теоретичні знання, навички їх застосування в дослідницькій діяльності.

Висновки. Висвітлені в статті окремі питання методології пізнання української історико-правової дійсності безумовно є методологічною основою для розв'язання поставлених перед науковцями проблем. Разом з тим, вважаємо, що найбільш ефективним може стати одночасне поєднання комплексу наукових методів дослідження. При цьому, провідна роль має належати:

1) поєднанню історичного і конкретно-соціологічного підходів. Це проявляється у тому, що дослідження особливостей державно-правових явищ на сучасному етапі можна здійснювати шляхом зіставлення з аналогічними державно-правовими явищами, які мали місце у минулому;

2) поєднанню історичного та аксіологічного підходів. Це дало б можливість детальніше проаналізувати історично усталені в українському державотворенні і правотворенні основні цінності та принципи, які мали б бути обов'язково враховані у реформуванні сучасної системи державних органів та системи права.

Усе вищенаведене, на наш погляд, сприятиме формуванню комплексного, всебічного, повного та об'єктивного дослідження тих чи інших державно-правових явищ, а особливо відносно дослідження такої проблематики, яка передбачає цілу низку соціально-правових зв'язків.

Список використаних джерел

1. Бердяев Н. Смысл истории. Опыт философии человеческой судьбы / Н. Бердяев. – Берлин : Обелиск, 1923. – 268 с.
2. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Дж. Берман; [пер. с англ. – 2-е изд.]. – М. : Норма, 1998. – 624 с.
3. Звиглянич В. А. Научное познание как культурно-исторический процесс / В. А. Звиглянич. – Киев : Наук. думка, 1989. – 167 с.
4. Ковальченко И. Д. Теоретико-методологические проблемы исторических исследований : заметки и размышления о новых подходах / И. Д. Ковальченко // Новая и новейшая история. – 1995. – № 1. – С. 3-5.
5. Козловський А. А. Право як пізнання : вступ до гносеології права / А. А. Козловський. – Чернівці : Рута, 1999. – 435 с.

6. Костицький М. В. Методологія пізнання української історико-правової дійсності / М. В. Костицький // Проблема формування суверенної правової української держави. – Львів : Світ, 1993. – С. 3-7.
7. Милль Д. С. Система логики силлогистической и индуктивной : излож. принципов доказательства в связи с методами науч. исслед. / Д. С. Милль ; [пер. с англ.; под ред. В. Н. Ивановского]. – М. : Изд. магазина «Кн. Дело», 1900. – 781 с.
8. Петрова Л. Ф. Фундаментальні проблеми методології права : філософсько-правовий дискурс / Л. Ф. Петрова. – Х. : Астрель : АСТ, 1998. – 341 с.

Костицкий М. В. Ключевые подходы к методологии познания украинской историко-правовой действительности

В статье раскрываются основные аспекты и особенности методологических основ в таком важном процессе, как познание существующих явлений и категорий философских и психологических проблем в сфере юриспруденции. Основное внимание исследования сосредоточивается на анализе украинской историко-правовой действительности. Также, акцентируется внимание на том, что из между всех факторов, которые влияют на процессы развития национальной действительности, в современных условиях определяющей является глобализация и процессы, что ее сопровождают.

Ключевые слова: методология, познание, правовая действительность, государственно-правовые явления, эмпиризм, рационализм, интуитизм.

Kostytskyu M. V. Key approaches to the methodology of knowledge Ukrainian historical and legal reality

In the article basic aspects and features of methodological bases open up in such important process, as cognition of the existent phenomena and categories of philosophical and psychological problems in the field of jurisprudence. Basic attention of research is concentrated on the analysis of Ukrainian istoriko-legal reality. Also, attention is accented on that from between all factors, kotoryevliyayut on the processes of development of national reality, in modern terms determining is globalization and processes, that it is accompanied.

Key words: methodology, cognition, legal reality, gosudarstvenno-pravovyye phenomena, empiricism, rationalism, intuitizm.

